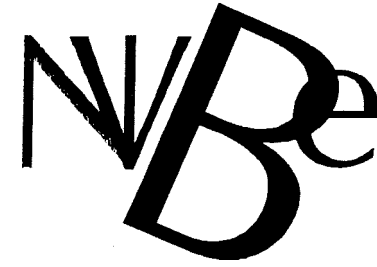

Preadvies uitgebracht ten behoeve van de jaarvergadering van de Nederlandse Vereniging voor Bio-ethiek, op 18 juni 1999

Nederlandse Vereniging voor Bio-ethiek

Ethiek in commissie

Marcel F. Verweij
Frans W.A. Brom
Alex K. Huibers

Hoofdstuk 5

Het werk van ethische commissies

"..I would not encourage commissioners to acquire a greater philosophical sophistication regarding controversial moral theories. Rather, I would encourage them to have confidence in the basic values we share, but ensure that these values are applied in a more serious way..."
(Kymlicka, 1993)

1. Het lastige parket van de ethische commissie

Ethische commissies hebben als doel om de morele reflectie van anderen (en daarmee verantwoord handelen door die personen) te bevorderen, zo stelden wij in het tweede hoofdstuk van dit preadvies. De vraag rijst op welke wijze een dergelijk doel het beste bereikt kan worden. Om die vraag te beantwoorden moeten we inzicht hebben in de eigen aard van morele reflectie alsmede in de eigen aard van het fenomeen 'ethische commissie'. In het vervolg zullen wij dan ook aan beide aspecten aandacht besteden.

Voor morele reflectie is in dit verband een aantal aspecten kenmerkend:

- Morele reflectie betreft zaken die er voor mensen werkelijk toe doen. Hiermee is niet gezegd dat iedereen zich altijd voor elk ethisch onderwerp interesseert, maar wel dat als men geëngageerd is in de discussie, men zich er niet vanaf kan of wil maken met de dooddoener: 'ach wat maakt het me ook uit'.
- Morele reflectie is complex. Eenvoudige ethische problemen bestaan niet – het zouden dan geen problemen zijn. De complexiteit van morele reflectie ligt vooral in het articuleren van argumenten op een zuivere manier.
- Het resultaat van morele reflectie kan bedreigend zijn voor bepaalde gevestigde belangen. Dit kan bij voorbeeld het geval zijn als morele reflectie leidt tot de conclusie dat een voorgenomen onderzoeksproject moreel onaanvaardbaar is.
- Morele reflectie kan erg 'dichtbij' komen. Juist omdat het gaat over normen en waarden en een vrijblijvende discussie niet mogelijk is, kan morele reflectie voor mensen erg dichtbij komen, zo dichtbij dat men liever meer afstand creëert.
- Morele reflectie heeft betrekking op 'goed' en 'kwaad'. Dat maakt het al snel tot een 'zware' aangelegenheid.

Daarnaast hebben ethische commissies hun eigen bijzonderheden:

- Veel ethische commissies zijn voor de buitenwacht nogal onzichtbaar. Dit kan gelden voor hun bestaan, maar nog veel sterker voor hun doelstelling en werkwijze
- De positie van ethische commissies binnen organisaties of het maatschappelijk krachtenveld laat nogal eens wat te wensen over. Dit begint met het fenomeen van 'commissie-zijn' op zich en eindigt met het verschijnsel dat sommige commissies hun werk uitsluitend in het 'bestuursgangetje' doen, zonder dat de rest van de organisatie daar iets van merkt.
- Ethische commissies zijn – terecht – meestal zeer gemengd qua samenstelling. Dit maakt het vinden van een gemeenschappelijk discours echter een stuk lastiger.
- Tijdgebrek is voor bijna alle commissies een nijpend probleem. Het werk voor de ethische commissie komt er veelal bij en mede daardoor komt ook de commissie zelf snel op het tweede plan te staan.

2. Randvoorwaarden voor goed functioneren

Deze lijst van bijzonderheden van morele reflectie en ethische commissies maakt duidelijke hoe lastig en ambitieus de doelstelling is die wij voor commissies geformuleerd hebben. Als ethiek zo'n lastige aangelegenheid is, en ethische commissies zelf al met zoveel problemen te kampen hebben, is het dan nog wel realistisch om de genoemde doelstelling vast te houden? Wij menen dat dit wel het geval is, maar dat dit wel een uitermate serieuze, consistente aanpak vergt, waarbij op volstrekt zakelijke wijze wordt bekeken hoe morele reflectie in de praktijk bevorderd kan worden. Om hieraan een bijdrage te leveren formuleren wij een aantal aanwijzingen die ethische commissies kunnen helpen om adequate activiteiten te ontplooiën. Deze aanwijzingen dienen er toe bij te dragen dat de activiteiten van ethische commissies in de praktijk er aan bijdragen dat de doelstelling ook zo goed mogelijk gerealiseerd wordt. Onze aanwijzingen zijn:

- De commissie dient *stimulerend* bezig te zijn
- De commissie dient *ondersteunend* bezig te zijn
- De commissie dient ethiek te '*ontmythologiseren*'
- De commissie dient de *veiligheid* in het gesprek te helpen waarborgen
- De commissie dient een inhoudelijke en procesmatige *voorbeeldrol* te vervullen ten aanzien van morele reflectie
- De commissie dient haar activiteiten op *effectieve* en *efficiënte* wijze te organiseren.

1. Stimulerend

Dit eerste vereiste is wellicht direct het lastigste. Daar waar ethische reflectie complex is, dichtbij komt en soms zelfs bedreigend kan zijn voor gevestigde

belangen, is het uitermate moeilijk om daadwerkelijk stimulerend te opereren. Essentieel is dat de betrokken doelgroep een meerwaarde ervaart bij morele reflectie. Deze meerwaarde kan geheel verschillende vormen aannemen. Te denken valt onder meer aan: opluchting dat bepaalde taboes eindelijk begreepbaar worden, verhoging van de arbeidssatisfactie doordat helder wordt vanuit welk moreel referentiekader gewerkt wordt, vermindering van misverstanden, voorkoming van conflicten, verbetering van de kwaliteit van zorg of onderzoek. Een ethische commissie zal zich bij vormgeving van haar activiteiten moeten afvragen welke stimulans zou kunnen werken voor de doelgroep waarvoor zij werkzaam is. Wat is de 'trigger' van die groep? Wat zou kunnen maken dat leden van die groep 'door de bocht gaan'? In onze ogen dient deze vraag expliciet aandacht te krijgen alvorens een ethische commissie zich in allerlei activiteiten gaat storten, waar vervolgens niemand op blijkt te zitten wachten.

Het maakt voor de aard van de gewenste stimulerende activiteiten geweldig veel uit wat de aard en status van de ethische commissie is. Dit laat zich goed illustreren aan de hand van het verschil tussen een toetsingscommissie en een commissie met een platformachtig karakter. Aan de ene kant zal een commissie met een toetsende taak in zeker opzicht een groter probleem hebben met het stimuleren van morele reflectie, dan een commissie met een meer platform-achtig karakter. De oordelen van een toetsingscommissie zijn namelijk vaak bindend en dit staat haaks op het stimuleren van morele reflectie. Aan de andere kant heeft een commissie met een toetsende taak het in zekere zin weer gemakkelijker: doordat toetsing nu eenmaal verplicht is in sommige omstandigheden, heeft de commissie per definitie de aandacht van de adressanten. Men kan gewoon niet om de toetsingscommissie heen. Om dit voordeel uit te buiten, dient de commissie in een dergelijk geval rondom de toetsing een dusdanige vorm van communicatie neer te zetten dat de reflectie ook daadwerkelijk bevorderd wordt. Als dat niet gebeurt, dan blijft - zoals de praktijk helaas vaak laat zien - de zaak gemakkelijk hangen in een simpele machtsstrijd.

Het voordeel van de platform-commissie – de afwezigheid van directe dreiging voor de handelingsvrijheid van professionals – kan echter ook een enorme vrijblijvendheid creëren. Het gevaar bestaat dat de betrokkenen schouderophalend aan de activiteiten van de commissie voorbijgaan. De activiteiten van een commissie dienen een prikkel te zijn voor de hele organisatie (of het hele publiek) om morele problemen bespreekbaar te maken. Dat vergt veel creativiteit en blijkt niet altijd succesvol. Zo leert de praktijk regelmatig dat op themamiddagen/-avonden in ziekenhuizen wel de verpleegkundigen in grote getale aanwezig zijn, maar niet de artsen. Het gevolg is veelal frustratie, zowel bij de commissie als de bij personen die graag een debat met andere wilden aangaan.

2. Ondersteunend

Het uitgangspunt dat activiteiten van de ethische commissie ondersteunend dienen te zijn behelst twee aspecten:

- De commissie moet verantwoordelijkheden daar laten liggen waar ze horen
- De commissie moet deskundigheid inbrengen die anderen werkelijk tot steun is.

Het laten liggen van verantwoordelijkheden waar ze horen lijkt eenvoudiger dan het in de praktijk soms is. Zeker als sprake is van een complexe ethische casus kan het voor een actor (een zorgverlener, een onderzoeker, een minister) aantrekkelijk zijn de verantwoordelijkheid zoniet over te dragen, dan toch te delen met een 'commissie van wijze mensen'. Een ander motief voor het overdragen van verantwoordelijkheden zien we in de Amerikaanse gezondheidszorg: probleemsituaties worden daar vaak door zorgverleners voorgelegd aan ethische commissies om zich in te dekken tegen mogelijke juridische procedures. Met name deze laatste ontwikkeling achten wij bijzonder onwenselijk. Het leidt tot een verduistering van de afbakening van verantwoordelijkheden die op den duur afbreuk doet aan de kwaliteit van besluitvorming.

De ondersteunende rol van de ethische commissie zou zich met name moeten richten op het helpen expliciteren van argumenten en het bevorderen dat deze argumenten op evenwichtige wijze aan bod komen. Een eenvoudig antwoord in de vorm van een "ja" of een "nee" is dan ook geen adequate vorm van ondersteuning. Toch lijkt de rol van "antwoordgever" in de praktijk soms voor de hand te liggen, professionals zoeken namelijk soms gewoon een autoriteit die een probleem voor ze oplost. Iedereen wil natuurlijk wel autonoom beslissen, maar tegelijkertijd hebben veel mensen een sterke behoefte aan morele autoriteiten (morele goeroes). Ingaan op de behoefte om als autoriteit op te treden, leidt tot problemen als mensen de commissie niet volgen. Dan dreigt voor de commissie de rol van een soort 'ethische politie'. De commissie is dan voornamelijk bezig om misstanden uit de weg te ruimen. Als een commissie in die rol kruipt is de kans dat morele reflectie bevorderd wordt al snel uitermate gering. De commissie moet ook ernstig uitkijken voor de rol van moralist. De moralist gaat uit van een vooropgezette morele opinie en tracht die aan anderen op te dringen. Deze benadering roept gauw weerzin op en heeft dan snel een averechts effect.

Daarom moet de ethische commissie zich richten op die ondersteuning die anderen ook daadwerkelijk tot steun is. Dit betekent ten eerste dat de producten en de argumenten van de commissie openbaar moeten zijn. Voor platformcommissies en adviescommissies geeft dit meestal geen problemen, voor toetsingscommissies kan het echter wel een probleem geven.

Toetsingscommissies zijn door de wet ingesteld⁷² en hun taken en bevoegdheden zijn daardoor in deze wetten geregeld. Dit neemt echter niet weg dat – los van de juridische vraag – op grond van de normatieve taak die in dit preadvies voor deze commissies onderscheiden is, openbaarheid belangrijk is.⁷³ Ten tweede biedt een commissie pas daadwerkelijk ondersteuning als ze anderen in staat stelt om goed grip te krijgen op de morele argumenten. In dit geval geldt het 'ontwikkelingssamenwerkingsmodel'. Hoe meer de ander in staat gesteld wordt om zichzelf te redden, hoe beter die ander geholpen is. Een hongerend dorp kan geholpen worden door er dagelijks vis naar toe te brengen; het dorp is echter meer geholpen met hengels om zelf vis te vangen in de nabij gelegen rivier. Het zelf leren maken van hengels, is natuurlijk de beste hulp. Evenzo kan een commissie een team in een ziekenhuis helpen met een uitvoerig advies dat alle argumenten bevat. Het team zal echter beter geholpen zijn als een lid van de commissie een bespreking in het multidisciplinair overleg begeleidt en structureert. En het team is nog meer geholpen met een methode van morele reflectie, waardoor het team in staat is zelfstandig de morele afweging te maken.

3. Ontmythologiseren

Over ethiek bestaan veel misvattingen. Het wordt nogal eens beschouwd als een 'softe' discipline waarin het draait om diepzinnigheid. Ethiek wordt bovendien vrijwel direct gekoppeld aan vragen rond leven en dood. Vraagstukken rond schaarste en rechtvaardigheid worden veel minder snel als ethisch gelabeld. De mythe van ethiek als diepzinnigheid staat in veel gevallen een normale ethische discussie in de weg.

In de praktijk kan de mythe van diepzinnigheid leiden tot het zwijgen van enkele leden van de commissie. De meer 'praktisch' georiënteerde leden van de commissie zullen vaak afhaken bij een (quasi-)diepzinnige discussie waarin door middel van een paar grote lijnen de geschiedenis van de westerse cultuur (met name de filosofie en de religie) in kaart gebracht wordt. Concrete vragen en praktische oplossingen verdwijnen dan gauw in een analyse van 'de toestand van de wereld'. Dit staat een zinvol moreel beraad in de weg.

Een belangrijke taak voor de ethische commissie lijkt ons dan ook om ethiek met beide voeten op de grond te krijgen. De beste manier is om voor te doen hoe 'gewoon' morele reflectie is. Het vermijden van 'diepzinnig jargon', het duidelijk gelijkwaardig laten participeren van alle gespreksdeelnemers, het samen zoeken naar morele argumenten zijn hierbij sleutelementen. Typerend voor dit proces

⁷² Dierexperimenten commissies door de Wet op de Dierproeven, de Commissie Biotechnologie bij Dieren door de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren en Medische ethische toetsingscommissies door de Wet Medisch-wetenschappelijk Onderzoek met Mensen.

⁷³ Openbaarheid zal ook vaak voortvloeien uit de Algemene Wet Bestuursrecht en de Wet Openbaarheid Bestuur.

is de uitroep van een iemand na een training in morele reflectie: "Ik wist niet dat je over ethiek zo gewoon kunt praten."⁷⁴

4. Veiligheid

Bij het praten over ethische vragen gaat het over normen en waarden. En dus onvermijdelijk ook over de normen en waarden van de betrokkenen. Dat maakt moreel beraad tot een enigszins hachelijke onderneming. Het komt immers erg dichtbij. Juist om die reden moet de ethische commissie, bijvoorbeeld als zij een gesprek op een afdeling begeleidt, ervoor zorgdragen dat gespreksdeelnemers een maximum aan veiligheid wordt geboden. Dit klinkt eenvoudiger dan het is. Er zijn talloze manieren waarop mensen elkaars bijdragen aan de discussie kunnen kleineren, belachelijk maken of zelfs tegen iemand gebruiken. Non-verbale communicatie speelt hierbij een belangrijke rol. Tegen obstructie dient direct opgetreden te worden, omdat anders het morele beraad bij voorbaat kansloos is. Veiligheid heeft ook met openbaarheid te maken. Hierboven verdedigden wij dat producten en argumenten van commissies in principe openbaar moeten zijn. Dit willen wij hier niet terugnemen, wel kan de veiligheid gebieden dat de discussies in commissies vertrouwelijk zijn. Als er een publieke tribune bij de beraadslagingen is, moeten de leden van de commissie zich tijdens de discussies afvragen hoe hun woorden bij de tribune over zullen komen. Dat leidt – zeker bij gevoelige dossiers – tot voorzichtigheid. Daar is morele reflectie niet mee gediend.

Dit vereiste van veiligheid geldt binnen de groep waarbinnen de morele discussie wordt gevoerd, maar ook naar buiten toe. Er moeten duidelijke afspraken gemaakt worden over hoe men vanuit het overleg naar buiten toe zal communiceren. Daarbij is een belangrijk vereiste dat de deelnemers aan het overleg solidair blijven 'aan het gesprek'. Dit kan alleen van de deelnemers gevraagd worden als het ook inderdaad een goed gesprek geweest is, waarin alle relevante argumenten aan bod gekomen zijn.

5. Voorbeeldrol

Een ethische commissie die zelf een potje maakt van moreel beraad, zal nooit overtuigend de morele reflectie bij haar doelgroep kunnen bevorderen. Dat legt een grote verantwoordelijkheid bij de commissie. Haar voorbeeldrol heeft een inhoudelijke en een procesmatige component. Inhoudelijk gesproken maakt een commissie zich pas waar als ze in staat blijkt de belangrijkste relevante argumenten bij een casus te expliciteren en analyseren. Een commissie zal zich in het algemeen dan ook moeten trainen in vaardigheden voor morele reflectie. In een dergelijke training moet aandacht bestaan voor minstens twee aspecten:

- de 'techniek' van moreel beraad;

⁷⁴ Huibers, 1996.

- de onderlinge interactie in de commissie.

Het tweede aspect wordt nogal eens uit het oog verloren terwijl die interactie uitermate belangrijk is en regelmatig een goed moreel beraad belemmert. In veel commissies wordt het grootste deel van de spreektijd door slechts enkele leden in beslag genomen; de anderen houden grotendeels hun mond. Dit heeft waarschijnlijk te maken met hiërarchie of een vermeend gebrek aan vaardigheid in het formuleren van argumenten. In onze ervaring zijn vaak degenen die het langst aan het woord zijn niet het best in staat om morele argumenten te articuleren, omdat zij vooral hun standpunten en niet hun overwegingen naar voren brengen. Het moreel beraad dient echter om de argumenten te draaien. Wanneer dat in de commissie niet goed gebeurt wordt natuurlijk een slecht voorbeeld gegeven aan de doelgroep van de commissie.

Voor wat betreft de 'techniek' van moreel beraad geldt iets soortgelijks. Als de commissie deze techniek niet beheerst, hoe moet er dan iets worden overgedragen aan de doelgroep waarvoor men werkt? Er zijn inmiddels diverse 'stappenplannen' in omloop die kunnen helpen bij het structureren van een ethische discussie.⁷⁵ In onze ogen maakt het niet zo veel uit welk stappenplan gebruikt wordt, als er in ieder geval maar een zinvolle ordening in het gesprek wordt aangebracht. De focus moet daarbij liggen op de argumenten. Verder heeft een eenvoudig stappenplan de voorkeur boven een complex stappenplan, vooral in verband met de ontmythologiserings-doelstelling.

6. Efficiënt en effectief

Als het stimuleren van morele reflectie bij een doelgroep de doelstelling van een ethische commissie is, dan moeten we constateren dat veel commissies daar weinig van terecht brengen. Dit heeft vele oorzaken, maar twee belangrijke oorzaken zijn ongetwijfeld het gebrek aan effectiviteit en efficiency. Effectiviteit veronderstelt dat de commissie voor zichzelf een heldere doelstelling formuleert en op systematische wijze deze doelstelling tracht te bereiken. Veel commissies lijken echter eerder een doel in zich, dan een instrument tot het stimuleren van reflectie.

Efficiency veronderstelt dat het nagestreefde doel met inzet van zo weinig mogelijk middelen wordt bereikt. Ook in dit opzicht functioneren lang niet alle commissies even praktisch. Het chronisch tijdgebrek waar commissieleden over klagen is dan ook – ten dele – hun eigen schuld. Zo maken slechts weinig commissies gebruik van de mogelijkheid om voor bepaalde projecten een subcommissie in het leven te roepen, bijvoorbeeld bestaande uit één commissielid en twee of drie externen. Een dergelijke aanpak heeft vele voordelen. Ten eerste hoeft de commissie niet zelf al het werk te verzetten.

⁷⁵ Bijvoorbeeld in Van Willigenburg, Van den Beld, Heeger & Verweij, 1993; of in Dekkers, Ten Have & Verweij, 1997.

daarnaast maken meer medewerkers kennis met het onderwerp ethiek. Bovendien wordt al op voorhand gewerkt aan draagvlak voor het beoogde product, of dat nu een themamiddag of een protocol is. Tenslotte kan met een projectgroep een heldere afspraak over de deadline gemaakt worden. Dat is geruststellend voor de externen – die zitten dan niet voor jaren vast aan een project – en zeer bevorderlijk voor de snelheid van werken. Een ander aspect van efficiency is dat commissieleden zich nadrukkelijk aan afspraken moeten houden. Te vaak wordt om een vergadering gemeld: 'ja, ik heb hem wel een keer gebeld, maar toen was hij er niet'. Met een dergelijke schroomvallige benadering – vaak veroorzaakt door de afwezigheid van beslissingsdruk – loopt een project vaak vertraging op. Samengevat dient een ethische commissie zelfbewust en niet talmend haar helder geformuleerde doelstelling na te streven. Uiteindelijk is dat de enige bevredigende manier van werken, die bovendien het meeste vruchten afwerpt.

3. Werkwijze

Het moge duidelijk zijn dat een ethische commissie zorgvuldig moet nadenken over wat zij in concreto wil bereiken en hoe zij dat wil doen. Daarbij is het niet vanzelfsprekend dat ethische commissies zich moeten beperken tot het uitbrengen van (schriftelijke) adviezen. In het eerste hoofdstuk hebben wij een tiental mogelijke producten genoemd waarmee een commissie kan bijdragen aan morele reflectie. Vaak zal het ook zo zijn dat achtereenvolgens meerdere producten ingezet moeten worden. Welk product is het meest gepast voor welke context? Het is uiteraard onmogelijk alle voorkomende situaties te bespreken. Wij zullen daarom een aantal paradigmatische voorbeelden geven met daarbij een suggestie voor een aanpak.

Casus 1

De commissie ontvangt regelmatig signalen dat in het ziekenhuis 'nonchalant' met niet-reanimeerbesluiten wordt omgegaan. Lang niet altijd wordt een dergelijk besluit besproken met de patiënt of diens familie. Ook de aantekening op de status geschiedt niet consistent, en wordt in andere gevallen weer genegeerd. Wat te doen?

Suggestie: Veel ethische commissies zullen in deze situatie geneigd zijn om uit te dragen hoe men dient te handelen. Bijvoorbeeld door gelijk een streng protocol te formuleren of door de directie op betrokken artsen af te sturen. Het probleem is vaak echter vooral een attitude-kwestie: het gaat er om dat zorgverleners nadenken over hun keuzen en hun handelwijze kunnen verantwoorden. Een 'schoolmeester-achtige' interventie werkt dan averechts. Onze suggestie zou zijn het onderwerp eerst te behandelen in een *discussienotitie* op een of meer *themamiddagen*. De conclusie van die middagen kan dan vervolgens leiden tot een *handreiking* of eventueel een *protocol*, mits daar draagvlak voor is.

Casus 2

In de commissie leeft het gevoel dat er in de instelling te weinig aandacht is voor privacy en autonomie van patiënten is. Medische details worden rustig op zaal besproken, kennelijk uitgaande van de gedachte dat de gordijntjes geluiddicht zijn. De spreekkamers op de polikliniek zijn erg gehorig. De patiënten worden maar in beperkte mate actief betrokken bij besluiten die hen direct aangaan. De commissie zou de sensitiviteit van de ziekenhuismedewerkers op dit punt willen vergroten.

Suggestie: Het onderwerp zoals dat ter sprake is heeft te maken met de 'alledaagse' zorgverlening. Wat beoogd wordt is een attitudeverandering. In een dat geval heeft het schrijven van een schriftelijk stuk weinig nut. Het is vaak zinvoller te trachten *aan te sluiten bij reeds lopende trajecten*. In het onderhavige ziekenhuis was net een kwaliteitstraject gestart. De ethische commissie is op eigen initiatief betrokken geraakt bij dit kwaliteitstraject waarbij het thema autonomie en privacy speciale aandacht kreeg. In het kader van het kwaliteitstraject werden veel bijeenkomsten belegd, waarvan een gedeelte werd ingevuld door de ethische commissie. De sensitiviteit op dit punt bleek aanzienlijk te stijgen. Veel concrete plannen werden gemaakt om de privacy te verbeteren.

Casus 3

De ethische commissie krijgt van de afdeling Spoedeisende Hulp signalen dat men regelmatig kampt met de problematiek van pogingen tot zelfdoding. Moet men in dergelijke gevallen alles op alles zetten om de poging tot zelfdoding te verijdelen of moet men de (kennelijke?) wens van de betrokkene respecteren? Er is een sterke roep om een protocol voor het omgaan met dergelijke gevallen.

Suggestie: In plaats van het schrijven van een protocol heeft de commissie aangeboden met een aantal leden aanwezig te zijn bij een *casusbespreking*. Een drietal casus wordt op gestructureerde wijze besproken. Dit blijkt dermate bevredigend dat niemand nog behoefte heeft aan een protocol. De argumenten op basis waarvan gehandeld moet worden zijn helder geworden; dat doet de roep om een 'stijf' protocol als sneeuw voor de zon verdwijnen.

Casus 4

De ethische commissie neemt, net als de rest van de ziekenhuisgemeenschap, kennis van het voornemen van de directie om een bedrijvenpoli te starten. Werknemers van bepaalde bedrijven kunnen daar met voorrang behandeld worden. Bespreking van dit voornemen in de commissie leidt tot de conclusie dat een dit alleen aanvaardbaar is, als iedereen gebruik mag maken van deze poli. Daarmee wordt natuurlijk de kern van het plan afgewezen. De commissie wil een en ander in een brief aan de directie kenbaar maken.

Suggestie: Het is uitstekend dat een ethische commissie een dergelijk thema oppakt en zich er een mening over vormt. Het is echter de vraag of een *advies* aan de directie het beoogde effect zal sorteren. Zo'n advies blijft een sterk afstandelijk fenomeen en de directie zal zich waarschijnlijk hooguit afvragen hoe ze deze horzel nu weer zal kunnen afschudden. Zinvoller lijkt het te mikken op *participatie aan het overleg*. Dit kan door een aantal commissieleden bij het directieoverleg te laten plaatsnemen, of door de directie uit te nodigen in een commissie-vergadering. Uiteraard blijft de directie te allen tijde haar eigen verantwoordelijkheid houden. Voor het onder de aandacht brengen van argumenten werkt een gesprek over het algemeen veel beter dan het sturen van een brief.

Casus 5

Een dierexperimentencommissie wordt regelmatig geconfronteerd met onderzoeksprotocollen waarvan men het nut ernstig betwijfelt. De onderzoeken moeten echter doorgang vinden: het buitenlandse moederbedrijf verlangt dit van de Nederlandse vestiging, die als enige een proefdiervoorziening heeft. De commissie voelt zich hierdoor nogal in verlegenheid gebracht. Eigenlijk zou ze nee willen zeggen, maar in de gegeven omstandigheden is dat geen realistische optie.

239 **Suggestie:** Het is dringend noodzakelijk dat de DEC de door haar ervaren problematiek bespreekbaar maakt. Verschillende wegen staan daartoe open. Men kan mikken op een rechtstreeks gesprek met de directie (onder sanctie van het niet goedkeuren van protocollen) of men kan een *themamiddag* beleggen met de meest relevante stakeholders.

Casus 6

De laatste jaren is er een sterke ontwikkeling geweest in de richting van de ontwikkeling van transgene dieren. De regering heeft naar aanleiding hiervan een commissie in het leven geroepen die de Minister moet adviseren inzake het al dan niet verlenen van een vergunning. Binnen de commissie blijkt een sterk tegengestelde mening met betrekking tot dergelijke experimenten te bestaan. Hoe dient hiermee te worden omgegaan?

Suggestie: De tegengestelde meningen binnen de commissie vormen een weerspiegeling van de maatschappelijke tegenstelling. Men moet deze oppositie van mening dus niet als een bedreiging zien, maar juist als een goed teken voor wat betreft de samenstelling van de commissie. De vraag is hoe deze tegenstelling vruchtbaar te maken is voor het maatschappelijk debat. De commissie zou veel energie in dat maatschappelijk debat moeten steken. Een eenvoudige 'hearing' – thans gebruikelijk in de commissie – is te veel een zaak van professionals. De stimulering van het maatschappelijk debat zou er juist op

gericht moeten zijn om de kloof tussen professionals en leken te overbruggen, hoe lastig dat ook is.

Casus 7

Een speciaal daartoe ingerichte commissie van de Gezondheidsraad krijgt als opdracht een advies uit te brengen over de morele aanvaardbaarheid van een nieuwe ontwikkeling in de geneeskunde, te weten xenotransplantatie. Na diverse interne discussies komt de commissie met een rapport waarin onder meer geconcludeerd wordt dat tegen xenotransplantatie geen principiële bezwaren bestaan. Nog voor de openbaarmaking van het rapport wordt deze 'principiële stellingname' in een persbericht naar buiten gebracht.

Suggestie: Het is ernstig de vraag wat een advies op deze wijze precies toevoegt. Een club van rond de tien mensen ziet geen principiële bezwaren: so what? Aangezien het hier gaat om een publieke aangelegenheid dient hier ook sprake te zijn van publieke moraalontwikkeling. De commissie zou derhalve bij de totstandkoming van het advies maatschappelijke activiteiten dienen te organiseren waarin naar voren kan komen wat het 'publiek' van deze ontwikkeling vindt en waarin tegelijkertijd het publiek in staat wordt gesteld zich op de hoogte te stellen van de 'ins' en 'outs' van deze materie. Alleen op deze wijze kan een evenwichtig advies ontstaan en al vroeg een draagvlak gecreëerd worden voor de conclusies die in het advies getrokken worden. Bovendien maakt deze casus duidelijk hoe belangrijk samenvattingen en persberichten rond dergelijke adviezen zijn. Deze zetten immers de toon voor de journalistieke berichtgeving.

4. Conclusie

De verschillende casus en suggesties beziend valt een heldere lijn te ontdekken; uiteraard zijn dit vuistregels die niet onder alle omstandigheden opgaan, maar die wel een aardig handvat bieden:

- praten is beter dan papier
- praten met en door direct betrokkenen is beter dan praten door op afstand betrokkenen
- praten over concrete casus is beter dan praten in abstracto
- een pro-actieve commissie is beter dan een reactieve commissie
- een zichtbare –wellicht controversiële– commissie is beter dan een onzichtbare commissie
- een ethische commissie moet nadrukkelijk vasthouden aan haar onafhankelijkheid.

Als de ethische commissie deze vuistregels als uitgangspunt hanteert is de kans aanzienlijk groter dat zij werkelijk functioneel is. Het betekent wel dat er nogal

wat van de commissie gevraagd wordt. Het tijdsaspect kan nog nijpender worden. Het aardige is echter dat het werken voor de commissie veel interessanter wordt. Er zijn niet voor niets ethische commissies die een 'personeelsadvertentie' in het instellingsblad plaatsen waar veel respons op komt. Kennelijk, ondanks het tijdsprobleem, acht men de activiteiten van die commissie dermate interessant dat het aantrekkelijk wordt in de ethische commissie plaats te nemen. Naar die situatie zouden alle ethische commissies moeten streven.